

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2021.4.40>

Іваньков І. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та правосуддя
Навчально-науковий інститут права і соціальних технологій Національного університету
«Чернігівська політехніка»

Іваньков О. І.,

кандидат юридичних наук, начальник юридичної служби
Військової частини 3041

ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИПРАВНИХ УСТАНОВАХ ЗЕМЛІ БАВАРІЯ (НІМЕЧЧИНА)

Анотація. Наукова стаття присвячена висвітленню досвіду організації процесу відбування покарання у виправних установах землі Баварія (Німеччина). В основу кримінально-виконавчої політики Баварії покладено положення, закріплені в Мінімальних стандартних правилах ООН щодо поводження з ув'язненими 2015 р. та Європейських пенітенціарних правилах 2006 р. (у редакції 2020 р.), відповідно до яких цілями вироку до тюремного ув'язнення або до аналогічного позбавлення волі є головним чином захист суспільства від злочинців і скорочення випадків рецидивізму. Ці цілі можуть бути досягнуті лише в тому випадку, якщо термін ув'язнення використовується, наскільки це можливо, для забезпечення реінтеграції таких осіб у суспільство після їх звільнення, щоб вони могли вести законослухняний і самостійний спосіб життя.

Зміст кримінально-виконавчої політики, окремі аспекти виконання покарання у вигляді позбавлення волі, вимоги до персоналу виправних установ у Баварії та Україні мають схожі риси. Зокрема, кримінально-виконавча система перебуває у віданні Міністерства юстиції; адміністрація не може впливати на чисельність засуджених у виправних установах; засуджені, які мають заборгованість за виконавчими документами (у Баварії всі засуджені повинні працювати), зобов'язані працювати як на території виправної установи, так і за її межами; наявність реабілітаційних заходів; надання відпустки під час відбування покарання. Водночас кримінально-виконавча система Баварії має й відмінні риси: між Міністерством юстиції та виправними установами немає органу управління середньої ланки (на кшталт Департаменту з питань виконання кримінальних покарань і його регіональних управлінь в Україні), що, на думку німецьких науковців і практиків, значно поліпшує процес управління й суттєво економить кошти. У Баварії існує інший принцип розподілу засуджених між установами виконання покарань (окремі установи для вперше засуджених і засуджених на строк не більше 3-х місяців, для засуджених до тривалих строків позбавлення волі (більше шести років), для засуджених до довічного позбавлення волі або превентивного ув'язнення на строк більше 6 років, ізольовані ділянки для засуджених жінок у виправних установах для чоловіків тощо).

Ключові слова: Баварія, виправні установи, засуджені, міністерство юстиції, ресоціалізація.

Ivankov I. V., Ivankov O. I. Experience in organizing the process of serving a sentence in the penitentiary institutions of the state of Bavaria (Germany)

Abstract. This scientific article is devoted to the highlighting the experience of organizing the process of serving sentences in correctional institutions of the state of Bavaria (Germany). The penitentiary policy of Bavaria is based on the provisions enshrined in the UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners in 2015 and the European Prison Rules 2006 (as amended in 2020). In accordance with these provisions, the objectives of a prison sentence are to protect society from criminals and reduce recidivism. These objectives can only be achieved if the term of imprisonment is used to ensure the reintegration of such persons into society after their release, so that they can lead a law-abiding and independent life.

The content of the penitentiary policy, certain aspects of the execution of punishment in the form of deprivation of liberty, the requirements for the personnel of correctional institutions in Bavaria and Ukraine have similar features. 1. The penitentiary system is under the jurisdiction of the Ministry of Justice. 2. The administration cannot influence the number of convicts in correctional institutions. 3. Convicts who are in arrears on enforcement documents (in Bavaria all convicts must work) are required to work on the territory of the correctional institution or outside

it. 4. Availability of rehabilitation measures. 5. Granting leave while serving a sentence. At the same time, the penitentiary system of Bavaria has distinctive features. Firstly, between the Ministry of Justice and correctional institutions there is no middle management body (like the Department for the Execution of Criminal Sentences and its regional departments in Ukraine), which, according to German scientists and practitioners, significantly improves the management process and significantly saves money. Secondly, in Bavaria, a different principle of distribution of convicts between institutions for the execution of sentences is applied (separate institutions for first-time convicts and those convicted for a period of not more than 3 months, for those sentenced to long terms of imprisonment (more than six years), for those sentenced to life imprisonment). freedom or preventive detention for more than 6 years, isolated areas for convicted women in correctional facilities for men, etc.).

Key words: *Bavaria, correctional institutions, convicts, Ministry of Justice, resocialization.*

Успіх у забезпеченні безпеки суспільства від злочинних зазіхань у багатьох вимірах залежить від дієвої та професійно-орієнтованої кримінально-виконавчої системи. Крім швидкого та рішучого виконання вироків до позбавлення волі, винесених судами, і безпечного утримання під вартою та в установах виконання покарань небезпечних злочинців, органи й установи пенітенціарної системи повинні готувати засуджених і сприяти їх позитивній реінтеграції до суспільства після звільнення з місць позбавлення волі. Успішні зусилля з реабілітації колишніх злочинців є кращим внеском тюремної системи в безпеку суспільства. Саме до цього закликає рада Європи в переглянутих і доповнених 1 липня 2020 р. Європейських пенітенціарних правилах (2006 р.), визнаючи як основних принципів такі положення:

1. З усіма особами, позбавленими волі, варто поводитися з повагою до прав людини.

2. Особи, позбавлені волі, зберігають за собою всі права, яких не були позбавлені на законних підставах рішенням про їх вирок або взяття під варту.

3. Обмеження, що накладаються на осіб, позбавлених волі, повинні бути мінімально необхідними та відповідними до законної мети, заради якої вони накладаються.

4. Умови утримання у тюрмах, що порушують права людини ув'язнених, не виправдовуються нестачею ресурсів.

5. Життя в тюрмі має найбільш точно відповідати позитивним сторонам життя у суспільстві.

6. Будь-яке тримання під вартою має здійснюватися так, щоб полегшити реінтеграцію у вільне суспільство осіб, позбавлених волі [1].

В Україні продовжується процес реформування кримінально-виконавчої системи. Основні його напрями визначено в Страте-

гії реформування пенітенціарної системи до 2026 року – комплексному стратегічному документі, який передбачає вирішення проблемних питань у сфері виконання кримінальних покарань і зараз перебуває на стадії обговорення з громадськістю. У Проєкті Концепції зазначається, що умови тримання в багатьох слідчих ізоляторах та установах виконання покарань не задовольняють базові потреби засуджених та осіб, узятих під варту, чим суттєво ускладнюють чи унеможливають досягнення завдань щодо ефективного виправлення й ресоціалізації засуджених, зменшення повторних злочинів, кількості надзвичайних подій тощо. Стратегічною метою визначена спрямованість на створення гуманного середовища, забезпечення прав засуджених та осіб, узятих під варту, приведення матеріально-технічного забезпечення установ виконання покарань і слідчих ізоляторів та умов тримання до вимог національного законодавства й міжнародно-правових актів. Реалізація стратегічної цілі передбачає вдосконалення роботи над криміногенними ризиками засуджених, зокрема надання підтримки та допомоги в подоланні залежностей, залучення до корисної зайнятості, підвищення освітнього рівня та професійних навичок, вирішення соціально-побутових питань під час підготовки до звільнення [2].

Реформування кримінально-виконавчої системи, що проводиться в Україні, отримало міжнародну підтримку й визнання. Активну допомогу Міністерству юстиції України надають представники Європейського Союзу, Ради Європи, багатьох європейських країн Ця співпраця також дає змогу вивчати й упроваджувати досвід європейських країн, зокрема Німеччини. Пенітенціарну систему Німеччини сміливо можна назвати не лише однією з найстаріших у Європі, а й найдосконалішою, оскільки над

її створенням працювали не лише чиновники, психологи, а й самі засуджені, виявляючи недоліки та пропонуючи своє вирішення проблем мешканців тюрем. Тому сьогодні уряд знаходить усе нові та нові способи вирішення проблеми розміщення й утримання засуджених [3].

Відомо, що на становлення українського кримінального права значний вплив справила німецька правова система, що не могло не позначитися й на розвитку кримінально-виконавчого законодавства та на практиці його застосування в Україні. Найбільш цікавою і характерною для Німеччини є діяльність пенітенціарної системи землі Баварія. Варто підкреслити, що землі ФРН є самостійними суб'єктами федерації, вони автономно визначають структуру власних органів виконавчої влади. Як правило, їх очолюють прем'єр-міністри земель, що обираються парламентами, які формують земельні уряди. У межах компетенції ці уряди формально повністю незалежні від уряду ФРН. До 1970 р. в Німеччині існували різні установи судової адміністрації для виконання покарання у вигляді позбавлення волі: пенітенціарні, тюремні, для попереднього ув'язнення, робочі будинки тощо. Першим Законом про реформу кримінального законодавства від 25 червня 1969 р. це розмежування було скасовано 31 березня 1970 р. Юридично тюрми в Німеччині тепер називаються виправними установами (JVA – Justizvollzugsanstalt).

За даними, наведеними О.Я. Гришком, виконання покарання у вигляді позбавлення волі в Німеччині здійснюється у виправних установах відкритого та закритого типу. В установах відкритого типу утримуються засуджені до коротких строків позбавлення волі, однак мережа таких установ становить невелику частку. Основну частину пенітенціарної системи становлять тюрми закритого типу. Законодавством передбачено різні пенітенціарні заклади для дорослих злочинців та осіб, які не досягли 21 року. У деяких землях виділено спеціальні заклади для засуджених віком від 21 до 25 років. Окремо утримуються вперше засуджені й так звані випадкові рецидивісти та звичні злочинці. Засуджені залежно від небезпеки, яку становить їхня особистість, направляються до пенітенціарних закладів з різним ступенем ізоляції. Загалом у Німеччині близько

250 тюремних установ. Особливий порядок відбування покарання встановлено для малолітніх правопорушників, який із 1953 р. поширений на осіб віком до 21 року. Передбачено два види установ, пов'язаних із виконанням позбавлення волі цих осіб: виховання під наглядом у закритих закладах і відбування покарання за вироком у спеціалізованих закладах. Усі засуджені до позбавлення волі терміном понад шість місяців перебувають перші півроку у вступному відділенні за умов суворого одиночного ув'язнення. За цей час проводиться вивчення особистості засудженого. Результати дослідження обговорюються кожні два місяці. За даними попереднього вивчення, проведеного у вступному відділенні, визначаються форма ув'язнення, вид роботи й навчання, медичний нагляд, характер виховного, зокрема релігійного, впливу [4, с. 26–27].

У рамках процесу компенсації на федеральному рівні відповідальність за виконання вироків перейшла до земель. Виконання кримінальних вироків у Баварії регулюється Законом про виконання покарань у вигляді позбавлення волі та покарань неповнолітнім (BayStVollzG) від 10 грудня 2007 р. [5] Цей закон регулює виконання покарань у вигляді позбавлення волі, покарання неповнолітнім і кримінальний арешт у місцях позбавлення волі. Відповідно до змісту Закону BayStVollzG, виконання покарання у вигляді позбавлення волі служить для захисту населення від подальших кримінальних правопорушень. Воно має на меті надання засудженим можливість вести соціально відповідальне життя без кримінальних правопорушень у майбутньому (мандат на соціальне відновлення). Соціальне відновлення включає всі заходи, які підходять для того, щоб у майбутньому жити без правопорушень. Воно призначене для запобігання подальшим кримінальним правопорушенням і захисту потерпілих і включає, зокрема, шкільне та професійне навчання, роботу, психологічні й соціально-виховні заходи, душпастирство та дозвілля. Захист населення від подальших кримінальних правопорушень гарантується безпечним розміщенням і ретельним наглядом за засудженими, ретельним вивченням заходів щодо відкриття колоній і відповідними заходами. Закон визначає як засади покарання такі положення:

ув'язнення має бути максимально узгодженим із загальними умовами життя; шкідливим наслідкам позбавлення волі необхідно протидіяти; покарання має бути спрямоване на те, щоб допомогти засудженим інтегруватися в життя на волі. Засудженим має бути наказано відшкодувати шкоду, заподіяну злочином. У відповідних випадках необхідно здійснити угоду між винним і потерпілим. Засуджені повинні брати участь у структуруванні їхнього покарання й у виконанні наказу про покарання. Їхню готовність до цього потрібно мотивувати й заохотити. Засуджені підлягають обмеженню свободи, передбаченого законом. Оскільки закон не містить спеціального регулювання, до них можуть застосовуватися лише обмеження, які необхідні для підтримки безпеки або для запобігання серйозному порушенню порядку в установі [5].

Уся тюремна система Баварії перебуває під управлінням Міністерства юстиції Баварії, у складі якого є відділ «тюремної системи», що складається з 35 співробітників. До їхніх завдань належать організація системи виконання покарань; кадрові питання, включаючи навчання й підвищення кваліфікації персоналу; підготовка й виконання бюджету всіх установ виконання покарань; питання будівництва; участь у законодавстві у сфері кримінально-виконавчої системи; питання шкільного та професійного навчання й працевлаштування засуджених; розгляд клопотань і скарг. Отже, між Міністерством юстиції та тюрмами немає посередницького органу на кшталт Департаменту з питань виконання кримінальних покарань, як в Україні, що забезпечує короткі процеси прийняття рішень і гарантує, що міністерство наближається до практики виконання судових рішень. Безпосередній контакт між наглядовим органом, представники якого регулярно відвідують та інспектують баварські тюрми, і виправними установами вже довів свою цінність.

У Баварії функціонує 36 установ виконання покарань (22 незалежних і 14 пов'язаних) і 6 центрів ув'язнення для молоді. Баварська виправна академія, що розміщується в м. Штраубінг, створена для підготовки й підвищення кваліфікації персоналу кримінально-виконавчої системи [6].

Вид виправної установи, до якої заарештована чи засуджена особа має бути відправлена для попереднього або кримінального ув'язнення компетентним суддею чи правоохоронним органом (прокуратурою), визначається відповідно до Плану правоохоронних заходів для Вільної Держави Баварія [7].

Попереднє утримання під вартою, як правило, здійснюється за місцезнаходженням прокуратури. Найбільш важливі слідчі ізолятори розташовані в Мюнхені (1414 місць), Нюрнберзі (1015 місць) та Аугсбурзі-Габлінгені (609 місць). Для виконання покарання у вигляді позбавлення волі в Баварії застосовуються такі правила. Ув'язнені, які ще не засуджені до позбавлення волі, або засуджені до позбавлення волі вперше, або на строк, що не перевищує три місяці, спрямовуються: у Північній Баварії до виправної установи Санкт-Георген-Байройта, розрахованої на 891 місце ув'язнення, у Південній Баварії – до виправної установи Ландсберг-ам-Леха (555 місць). Засуджені, які вже відбували покарання у вигляді позбавлення волі й мають досвід тюремного ув'язнення, відбувають покарання в установах Амберга (573 місця), Кайсхайма (640 місць) і Бернау (823 місця), які відповідають за більш тривалі терміни ув'язнення. Засуджені з тривалими термінами ув'язнення (більше 6 років, довічне ув'язнення, превентивне ув'язнення) зазвичай поміщаються до виправної установи Штраубінга (837 місць). Жінки-засуджені в основному утримуються у виправній колонії Айчача (448 місць для жінок і 144 місця для чоловіків). Відділення для жінок також створені в пенітенціарних установах Ашаффенбурга, Бамберга, Меммінгена, Мюнхена, Нюрнберга, Регенсбурга, Траунштайна та Вюрцбурга. Відбування покарання неповнолітніми здійснюється в установах в Ебраху (312 місць), Лауфен-Лебенау (196 місць) і Нойбург-Херренверт (187 місць). Відділення для неповнолітніх жінок-засуджених знаходиться в Айчачі (63 місця) [8].

Кримінально-виконавче законодавство Баварії передбачає диференційовану концепцію безпеки у виправних установах, що складається з трьох складників. На думку баварських законодавців, тільки збалансований взаємозв'язок між інструментальною безпекою (стіни установ, ґрати, замки, сис-

теми сигналізації, обладнання тощо), адміністративною безпекою (плани безпеки та дій у надзвичайних обставинах, списки чергувань, тюремні концепції, навчання й подальша освіта персоналу тощо) і соціальним забезпеченням (інституційна атмосфера, умови праці, можливості для відпочинку тощо) гарантує найвищий рівень безпеки.

За свідченням Ю.О. Воробйова, базовим елементом роботи пенітенціарної системи всіх земель Німеччини є ресоціалізація засуджених, яка сприймається як процес, в основі якого знаходиться комплекс психолого-педагогічних, економічних, юридичних, медичних та організаційних заходів, що зумовлюють можливість ведення засудженими законослухняного життя після свого звільнення [9, с. 285–286].

У зусиллях реінтеграції засуджених у суспільство після звільнення вирішальне значення має їх залучення до постійної роботи й за потреби до професійної освіти та навчання. За рахунок залучення засуджених до суспільно корисної праці вони привчаються до життя, заснованого на їхній власній праці. Баварський закон про виконання покарань у вигляді позбавлення волі та покарань неповнолітнім прямо передбачає (стаття 43), що засуджені (на відміну від осіб, які перебувають у попередньому ув'язненні й не повинні працювати) зобов'язані виконувати роботу, що відповідає їхнім фізичним здібностям. Тюремна адміністрація повинна доручати засудженим економічно плідну роботу з урахуванням їхніх здібностей, навичок і нахилів (стаття 39) [5].

За свідченням Ріти Хаферкамп, наукового співробітника Інституту закордонного та міжнародного кримінального права товариства імені Макса Планка у Фрайбурзі, у різних федеральних землях існують різні умови утримання в тюрмах. У Баварії роблять ставку на контроль, переважає аспект забезпечення безпеки, що прописано в земельному законі про виконання покарання. У Баварії ресоціалізація, тобто інтеграція злочинців у суспільство після відбуття покарання, не є основною метою, як це було закріплено у федеральному законі. Тепер там поряд із ресоціалізацією рівноцінною метою вважається також захист населення від нових злочинів [10].

Як висновок варто зазначити, що з досвіду організації та функціонування виправних установ землі Баварія для використання в Україні можна запозичити таке: а) забезпечити пряме підпорядкування установ виконання покарань Міністерству юстиції України для поліпшення процесу управління ними; б) переглянути принцип розподілу засуджених між установами виконання покарань з метою забезпечення окремого утримання осіб, що вперше вчинили злочин або засуджені на незначний строк, а також засуджених до довічного позбавлення волі або неодноразово засуджених на строк більше 6 років; в) створити відкриті відділення при виправних колоніях мінімального рівня безпеки, у яких передбачити можливість проживання засуджених за межами цих відділень на завершальній стадії процесу їх соціальної адаптації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про Європейські пенітенціарні правила. Рекомендація Rec (2006) 2-Rev Комітету міністрів держав-членам (прийнята Комітетом міністрів 11 січня 2006 р. на 952-му засіданні заступників міністрів, переглянута й доповнена Комітетом міністрів 1 липня 2020 р. на 1380-му засіданні заступників міністрів). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016809ee581 (дата звернення: 11.12.2021).
2. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи до 2026 року та затвердження Плану заходів на 2022–2024 роки щодо її реалізації: Проект, неофіційний текст від 30.11.2021. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT4596.html (дата звернення: 11.12.2021).
3. Тюрма в Германиї. По матеріалам газети «За ґратками» (2010. № 6). URL: <http://www.tyurma.com/tyurma-za-rubezhom/tyurma-v-germanii> (дата звернення: 11.01.2022).
4. Гришко А.Я. Исполнение наказания в виде лишения свободы в Германии (на примере федеральной земли Бавария). *Ведомости уголовно-исполнительной системы*. 2010. № 4. С. 26–42.
5. Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der Jugendstrafe (Bayerisches Strafvollzugsgesetz – BayStVollzG) Vom 10. Dezember 2007 (GVBl. S. 866) BayRS 312-2-1-J. URL: <https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayStVollzG> (дата звернення: 24.12.2021).

6. Justizvollzug in Bayern. Wir über uns. Leitung. URL: <https://www.justiz.bayern.de/justizvollzug/justizvollzug-in-bayern/wir-ueber-uns/> (дата звернення: 21.12.2021).

7. Vollstreckungsplan für den Freistaat Bayern (BayVollstrPl) In der Fassung vom 7. Oktober 2021. URL: https://www.justiz.bayern.de/media/pdf/justizvollzug/vollstreckungsplan_10_2021.pdf (дата звернення: 26.12.2021).

8. Übersichtskarte und Verzeichnis der Justizvollzugsanstalten und der Justizvollzugsakademie in Bayern. URL: <https://www.justiz.bayern.de/justizvollzug/anstalten/ueberblick/> (дата звернення: 24.12.2021).

9. Воробьев Ю.А. Национальные особенности процесса ресоциализации осужденных в уголовно-исполнительной системе Германии на современном этапе. *Человек: преступление и наказание*. 2018. Т. 26 (1–4), № 3. С. 285–289.

10. Вильде В., Рюттингер М. В Германии спорят об условиях пребывания заключенных в тюрьмах. 25.03.2013. URL: <https://www.dw.com/ru/%D0%B2-%D0%B3%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B8-%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%8F%D1%82-%D0%BE%D0%B1-%D1%83%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%8F%D1%85-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%8B%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D1%85-%D0%B2-%D1%82%D1%8E%D1%80%D1%8C%D0%BC%D0%B0%D1%85/a-16693725> (дата звернення: 24.12.2021).